

EN SKRIFTSERIE OM LIBERALISMENS UTMANINGAR

#2

Frihetens villkor

Liberalismens spänningsfält
i högre utbildning

ANNA ARONSSON

OHLIN institutet

bēma

En skriftserie om liberalismens utmaningar.

I antikens Athen var **bēma** den plattform man stod på när man presenterade sina argument inför folkförsamlingen. Ohlininstitutet erbjuder med skriftserien **bēma** en plattform för liberalt sinnade människor att framföra sina idéer. Skrifterna speglar således skribentens åsikter.

Bēma (grekiska: βῆμα) var i antikens Grekland en upphöjd plattform som användes för att tala från inför en församling eller domstol. Ordet betyder bokstavligen "steg" eller "plattform" och förekom i flera olika sammanhang, men gemensamt för dem alla var att det handlade om offentlig auktoritet, synlighet och ansvar.

I folkförsamlingen – exempelvis på Pnyx i Aten – stod talare på **bēman** när de skulle tala till folkförsamlingen. Det var en konkret plats för demokratisk deliberation – alltså diskussion och argumentation inför ett beslut. Den symboliserade medborgarens rätt att tala och delta i det gemensamma.

Den som stod på **bēman** trädde fram inför andra och måste stå för sitt ord. Retorisk skicklighet vägde tungt, men så gjorde även karaktär och ethos. Att tala från **bēman** var inte bara ett privilegium, utan ett uttryck för medborgarskap och förtroende. Den konkretiserar idén att beslut, sanning och makt ska formas inför andra, inte i det fördolda.

Frihetens villkor

Liberalismens spänningsfält i högre utbildning

Grottan är mörk och kall. I den sitter fastbundna människor med ansiktena vända mot väggen. Det enda de ser är de skuggor av verkligheten som projiceras mot väggen. Så släpps en av fångarna fri. Först bländas han av ljuset, men gradvis börjar han urskilja färger, former och ting han aldrig tidigare sett. Han fylls av häpnad inför den verklighet som döljer sig bortom grottans mörker. Ivrig återvänder han till grottan för att berätta om sina upptäckter, men möts av misstro. De andra varken kan eller vill tro honom.

Platons klassiska grottlitelse visar att det vi ofta tar för verklighet bara är skuggor av den. För att förstå världen på djupet krävs kunskap, reflektion och mod att ifrågasätta det givna. Att kunskap är makt må låta som en klyscha, men gång på gång har historien visat att det stämmer. Det var genom bildning och idédebatt som kampen för kvinnors rösträtt vanns. Det är genom upplysning som förtryckta i auktoritära regimer påbörjat demokratiseringsprocesser. Nya upptäckter, smarta innovationer och teknologiska framsteg har alla sitt ursprung i samma insikt; insikten om att verkligheten är större än skuggorna på väggen.

Kunskap är grundbulten i vårt samhälle, sålunda är även de platser där kunskap överförs, prövas och fördjupas av avgörande betydelse. Sedan de första universiteten växte fram i Europa har de mötts av olika krav och förväntningar från makthavare och samhället. I en tid när samhällsförändringar går allt snabbare och informationssamhället gör att vi ständigt matas med ny kunskap finns det ett behov av att diskutera den högre utbildningens grundtanke och samtida utmaningar.

Med utgångspunkt i liberalismen och olika liberala tänkare kommer jag i denna text att diskutera några av den samtida högre utbildningens ideologiska spänningsfält. Inte för att ge slutgiltiga svar, utan för att problematisera och reflektera över aktuella idébaserade konflikter.

Att kunskap är makt må låta som en klyscha, men gång på gång har historien visat att det stämmer.

Att välja fritt eller rätt?

Liberalismens syn på utbildningens syfte

Låt oss börja med en grundläggande fråga, som sätter tonen för resten av utbildningspolitiken: *Vad är syftet med högre utbildning och för vem finns den till?* För en liberal är svaret till synes enkelt: att forma självständigt tänkande individer och att ge varje människa möjlighet till självförverkligande. När andra faktorer tillkommer ser svaret inte lika enkelt längre. Om universiteten slutar leverera det som samhället behöver för att fungera – hur ska man då som liberal resonera kring individens valfrihet och intellektuella nyfikenhet kontra samhällets och arbetsmarknadens behov?

En historisk tillbakablick visar att högre utbildning har haft olika syften och mål genom tiderna. Det var under medeltiden, på 1100- och 1200-talen, som de första europeiska universiteten grundades. Ursprungligen syftar termen universitet på en gemenskap eller sammanslutning av lärare och studenter, på latin kallat *universitas magistrorum et scolarium*.¹ På den tiden stod själva tänkandet – att lära sig resonera, analysera och forma ett sunt förnuft – i centrum för universiteten. I takt med att staterna växte sig allt starkare ändrades universitetens syfte. Staten började använda universiteten för att utbilda statstjänstemän och präster och gjorde därmed yrkesutbildning till dess primära funktion. Universitet som Harvard och Yale var vid grundandet i praktiken inte universitet utan prästseminarier. De tyska universiteten blev, under ledning av Wilhelm von Humboldt, på 1800-talet de första att frigöra sig från statsmakten. Von Humboldts utbildningsmodell grundade sig i upplysningens idéer om individen och världsmedborgaren. Den syftade till att göra studenter till autonoma individer. Kärnan var att forskning och undervisning skulle förenas, där lärare och studenter gemensamt skulle utveckla ny kunskap – kunskap som både kunde möta samhällets behov och främja individens utveckling. Denna modell, med principerna *Lehrfreiheit* och *Lernfreiheit* – frihet att förmedla kunskap och frihet att inhämta kunskap – blev en modell för akademisk frihet.

Med början av andra världskriget genomgick svenska universitet en rad olika reformer. Högre utbildning började uppfattas som ett redskap för att utjämna socioekonomiska skillnader. Från 1960-talet övergick det elitistiska högre utbildningssystemet till att bli allt mer av ett "massutbildningssystem". Allt fler kvalificerade sig till högre utbildning, men den ökade tillströmningen motsvarades inte av en lika hög genomströmning.² S-ledda regeringar drev på denna utveckling, influerade av jämlikhets- och decentraliseringsideal. Genom högskolereformen 1977 samlades all högre utbildning i en sammanhållen högskolesektor, och ett stort antal nya högskolor inrättades i hela landet. Borgerliga regeringar, å sin sida, har genom nyliberala och delvis marknadsinriktade tankegångar styrt den högre utbildningspolitiken i en annan riktning. När Lars Leijonborg (FP) var utbildningsminister år 2006 menade han att en avpolitisering av universitet och högskolor var en nödvändighet för att de ska kunna verka som fria krafter i samhället. För att uppnå en sund maktbalans i

**På den tiden
stod själva
tänkandet
– att lära
sig resonera,
analysera och
forma ett sunt
förnuft –
i centrum för
universiteten.**

1 Karlsohn, Thomas. Universitetets idé. Sexton nyckeltexter. (Daidalos, 2016), s.72.

2 Hedmo, Tina. Svenska universitetsreformer. Autonomi och styrning i perspektiv. Wedlin, Linda. Pallas, Josef. Det ostyrda universitetet? Perspektiv på styrning, autonomi och reform av svenska lärosäten. (Makadam, 2017), s.41-43.

samhället krävs självständiga universitet. Därmed kom den borgerliga högskolepolitiken att handla om en fortsatt avreglering.

Von Humboldt är långt ifrån ensam i att ha resonerat kring universitetens uppdrag. En annan som gjort detta är den brittiske filosofen John Stuart Mill. År 1867 formulerade Mill ett försvar för universitetens egentliga uppdrag. I sitt tal vid University of St. Andrews påpekade han att det råder en någorlunda allmän enighet om vad ett universitet *inte* är; universitetet är inte i första hand en plats för yrkesutbildning. Dess främsta uppgift är inte att förmedla den typ av kunskap som förbereder individen för ett specifikt yrke eller försörjningsätt. I stället syftar den högre utbildningen till att forma reflekterande, bildade och självständigt tänkande individer. Mill menade att människor kan vara kompetenta advokater utan allmänbildning, men det är genom allmänbildning de blir kapabla att förstå principer och samband, istället för att enbart rabbla sakkunskap. Så är det med alla yrken. Utbildning gör en människa till en mer intelligent skomakare, om det är hennes yrke, men inte genom att lära ut själva hantverket, utan genom den intellektuella träning och de vanor den formar. Fokus för högre utbildning, enligt Mill, bör därför ligga på att göra människor förnuftiga och självständigt tänkande – först då kan de göra sig själva till dugliga läkare eller advokater.

Idag är det en annan ton som dominerar utbildningspolitiken. Högre utbildning anses ofta vara något som ska matcha med arbetsmarknadens behov. Med andra ord ses utbildning som ett instrumentalt medel och inte ett mål i sig. Det är inte särskilt konstigt med tanke på de problem som finns i samhället relaterade till kompetensförsörjning. Flertalet branscher lider av kompetensbrist samtidigt som vi har en rekordhög arbetslöshet och ett överflöd av akademiker. Studenters val av utbildning matchar inte arbetsmarknadens behov. Politiker försöker styra detta genom ekonomiska incitament: höjda lärarlöner, avskrivet CSN för poliser och högre anslag till STEM-utbildningar än till humaniora är bara några exempel. Detta resulterar i att staten, via resurstilldelningen, till viss del styr universitetens inriktning.

Här uppstår en kollision med det Isaiah Berlin, en av 1900-talets ledande liberala tänkare, benämner för positiv frihet. I sitt resonemang om positiv kontra negativ frihet menar Berlin att negativ frihet kan förstås som frihet från yttre inblandning; du är fri i den mån ingen annan begränsar vad du kan göra. Positiv frihet utgår från att frihet inte bara handlar om att slippa tvång, utan också om att ha de resurser som krävs för att kunna använda sin frihet i praktiken. Berlin påpekade att de två friheterna kan stå i konflikt med varandra: för att öka någons positiva frihet måste någon annans negativa frihet inskränkas. Dessutom varnade han för risken med positiv frihet. Om frihet ska förstås som individens möjlighet till självförverkligande uppstår utrymme för tolkning av vad individen innerst inne vill. Följden kan bli att politiska handlingar i frihetens namn leder till allt annat än ett fritt samhälle.

Principen om positiv frihet – individens faktiska möjlighet att förverkliga sina egna val – påverkas här genom resurstilldelningssystemet. Genom att aktivt skapa ekonomiska och strukturella incitament för vissa utbildningar formar staten vilka val som framstår som möjliga eller attraktiva. Detta sker i stor utsträckning med hänvisning till arbetsmarknadens behov, där utbildningssystemet alltmer förväntas bidra till att säkra samhällsnyttig kompetens. I praktiken skapas därmed en frihet som är villkorad: du får frihet att välja, men inom ett system där vissa val är aktivt gynnade och andra successivt marginaliseras.

Idag är det en annan ton som dominerar utbildningspolitiken. Högre utbildning anses ofta vara något som ska matcha med arbetsmarknadens behov.

Det är just denna risk som Berlin pekade på i sin kritik av positiv frihet. När frihet definieras som individens möjlighet till självförverkligande, uppstår oundvikligen frågan: vem avgör vad självförverkligande innebär? När staten aktivt fördelar incitament förskjuts friheten från att vara en öppen möjlighet att välja, till att bli en normativ förväntan att välja rätt. Friheten riskerar då att förvandlas till ett verktyg för styrning, snarare än ett uttryck för individens egenmakt.

Även Mills princip om bildning som egenvärde undergrävs här. Mill skulle sannolikt mena att resurstilldelningen riskerar att urholka den akademiska friheten och leda till att bildning som huvudsyfte försvinner till förmån för renodlad yrkesutbildning. Men någonstans måste man ställa ideologiska överväganden mot den verklighet vi lever i. Även en minimalistisk nattväktarstat bygger på att en viss andel av befolkningen väljer att utbilda sig till specifika yrken, bland annat i form av militärer och jurister. Om folket inte gör det självmant – vad blir då liberalismens svar på samhällets behov? Här krockar två liberala grundprinciper: individens rätt att själv forma sitt liv och statens ansvar att upprätthålla ett fungerande samhälle. För en liberal är det avgörande att den senare aldrig går ut över den förstnämnda. Liberalismens svar är därför inte att ignorera samhällets behov, utan att hantera dem med medel som inte underminerar valfriheten. Staten får gärna skapa förutsättningar, men inte forma människors livsval. Det är dock värt att notera att staten inte tvingar någon att studera till jurist. Därför undermineras inte den negativa friheten. Att staten lockar med resurser eller premierar vissa utbildningar är inte samma sak som att förbjuda eller tvinga fram val. Dock kan incitament påverka människors faktiska valfrihet och därmed urholka idén om frihet som frånvaro av inblandning.

Frågan om hur mycket staten får detaljstyra högre utbildning är sällan svartvit. En stående debatt på Liberala ungdomsförbundets kongresser – där jag har min bakgrund – rör universitetskursen “Harry Potter och hans världar”. På kongressens nattpass bland de nyliberala 15-åringarna är debatten en ständig nagelbitare. Ena sidan argumenterar för att kursen borde läggas ner omedelbart. De menar att det inte är legitimt att våra skattepengar går till att vuxna människor ska studera en fantasivärld. Andra sidan menar att det inte är politikernas sak att avgöra vilka enskilda kurser som ges. Och jag håller med. Den dagen vi förbjuder en kurs för att den inte anses vara samhällsnyttig är också dagen vi slutar att försvara akademisk frihet.

**Staten får
gärna skapa
förutsättningar,
men inte forma
människors
livsval.**

Mellan oberoende och ansvar – hoten mot den akademiska friheten i välfärdsstaten

Låt oss utgå ifrån von Humboldts och Mills resonemang om universitet som kunskapsinstitutioner med fokus på individens bildning. För att ge bästa möjliga förutsättningar för självständigt och fritt tänkande är det framför allt två principer som är centrala för universiteten: *akademisk frihet* och *autonomi*. Ibland likställs dessa två begrepp, ibland definieras de helt olika. Jag har tidigare återgett von Humboldts definition av akademisk frihet, det vill säga frihet att förmedla och inhämta kunskap. Med tanke på begreppens tvetydighet och förvirring ska jag gå djupare in på definition och användning av begreppet autonomi.

Ordet *autonomi* härstammar från grekiskan och betyder självstyre. I relation till högre utbildning har ordet ofta kommit att förknippas med förväntningar om frihet. Dock är det viktigt att poängtera att även om autonomi per definition innebär en viss grad av frihet, betyder inte frihet per automatik inslag av autonomi. När det kommer till utbildningspolitiken handlar autonomi oftast om universitetens förhållande till staten och samhället. Det var precis det Leijonborg anknöt till när han talade om en avpolitisering av universiteten. Det handlade om frihet *från* staten, det Berlin benämner för *negativ frihet*.

Utifrån ett ideologiskt frihetsperspektiv, där strävan efter självständighet och oberoende står i fokus, är det motiverat att staten “befriar” universiteten genom att öppna upp för andra styrformer – det Leijonborg ämnade att göra. Det är dock viktigt att inte enbart tänka på frihet *från* något, i detta fall staten. Egenvärdet borde inte ligga i att göra universiteten fria från staten, utan i att öppna upp för friheter som inte är möjliga idag. Låt oss ta ett exempel. Genom autonomireformen som genomfördes 2011 minskade den statliga styrningen av högre utbildning. Dock är det fortsatt staten som styr över finansieringen av verksamheten. Här har vi identifierat en ofrihet. Om man skulle göra om universiteten till stiftelser – vilket jag är en förespråkare av – måste man fundera på i vilken utsträckning det skulle ge ökat finansiellt handlingsutrymme till de enskilda lärosätena. Kanske kan en ombildning till stiftelser inte i tillräckligt stor utsträckning ge de friheter som saknas idag. Är då ett “befriande” av universiteten bara en principiell ideologisk fråga utan egentliga konsekvenser för lärosätenas autonomi? Svaret på den frågan är nej och jag ska förklara varför.

Under året har USA:s president Donald Trump försökt utöva politisk kontroll över de amerikanska universiteten. Presidenten har utfärdat direktiv om att universitet och högskolor måste avveckla sina program för mångfald, rättvisa och inkludering för att fortsatt vara berättigade till statligt utbildningsstöd. Harvard gick inte med på detta, vilket lett till ett indraget stöd på över två miljarder dollar. När de sedan vägrade lämna ut information om enskilda studenter utfärdade Trump ett totalförbud för internationella studenter att studera vid universitetet. Det är en mycket allvarlig och skrämmande utveckling, som kan tyckas långt bort från vårt fria land, men sanningen är att den akademiska friheten i Sverige heller inte är säkrad – tvärtom. Sverige har ett av de svagaste skydden för akademisk frihet i hela Europa.

Egenvärdet borde inte ligga i att göra universiteten fria från staten, utan i att öppna upp för friheter som inte är möjliga idag.

Det europeiska organet *European University Association* (EUA) använder fyra kriterier för att definiera autonomi: organisatorisk autonomi, bemanningsautonomi, ekonomisk autonomi och akademisk autonomi. I kategorierna för organisatorisk och ekonomisk autonomi placerar sig Sverige lågt i förhållande till övriga europeiska länder. En orsak till att den organisatoriska friheten anses låg är att det är regeringen som tillsätter universitetsstyrelser och rektorer. Det skulle således vara lätt för en regering, som så önskade, att avskaffa den akademiska friheten genom tillsättandet av en icke oberoende rektor. En orsak till att den ekonomiska autonomin är låg är att finansieringen till stor del sker med statliga medel. Staten har därmed möjlighet att rikta pengarna mot det de anser är relevant utbildning respektive forskning. Det statliga intresset av att styra forskningen mot politiskt satta mål och förväntningar har ökat de senaste åren – inte minst genom forskningspropositionen från 2008.

Det finns två huvudsakliga anledningar till att universitet som Harvard inte totalt behöver böja sig för Trumpadministrationen utan kan behålla viss grad av autonomi: de har en förvaltning som inte är knuten till staten och möjlighet till privat, oberoende finansiering. Båda dessa är förutsättningar som Sverige saknar och därför internationellt sett hamnar lågt i mätningar kring akademisk frihet.

Händelserna i USA visar hur statlig styrning kan leda till direkt inskränkning av den akademiska friheten. Det blir tydligt att autonomin har konkreta konsekvenser för att universitet ska kunna bedriva forskning och undervisning utan att styras av kortsiktiga politiska mål. Även historiskt finns det en stark koppling mellan hur bra universitet är och hur fria de är. När de underkastar sig statens eller kyrkans makt innebär det även en inskränkning av friheten och autonomin. Mill betonar vikten av mångfald av idéer och självständigt tänkande, något som hotas om staten har för stark kontroll. Eftersom staten styr både finansiering och tillsättandet av rektorer och styrelser är universiteten i Sverige i praktiken inte autonoma. Ett befriande kan innebära större frihet att prioritera forskning och utbildning efter akademiska snarare än politiska premisser. För att ett befriande av universiteten ska lyckas krävs inslag av både positiv och negativ frihet. Det bygger på frihet från statlig inblandning, men också på friheten till att utveckla självstyre, bygga egna finansieringsmodeller och kunna arbeta mot långsiktiga mål. Ett befriande av universiteten är både ideologiskt och praktiskt viktigt. Ideologiskt för att värna om friheten som egenvärde. Praktiskt för att säkra långsiktig kvalitet, trovärdighet och internationell konkurrenskraft. Det är dock inte friheten i sig som borde vara det primära målet, utan att skapa förutsättningar för en faktisk akademisk frihet. Balansen mellan självstyre, ansvar och oberoende finansiering är avgörande för universitetens autonomi.

Det skulle således vara lätt för en regering, som så önskade, att avskaffa den akademiska friheten genom tillsättandet av en icke oberoende rektor.

Frihetens pris: vem bär kostnaden för högre utbildning?

Som framgår i den historiska överblicken låg det högre utbildningsfokuset efter andra världskriget på att skapa ett "massutbildningssystem", med målet att fler skulle ha möjlighet att utbilda sig vid universitet. Siffrorna är häpnadsväckande: mellan 1945 och 1970 femdubblades antalet studenter vid Uppsala universitet, från 4000 till 20 000.³ S-ledda regeringars satsningar på allas rätt till högre utbildning har dock inte lett till mer högkvalitativa utbildningar. Tvärtom. I Lund tvingas numera statsvetarstudenterna skriva sina kandidatuppsatser i par, vilket bland annat leder till att de inte blir behöriga till masterutbildningar de annars skulle kunna söka. Undervisningstimmarna är generellt få. En rapport av professorn Stephen Hwang som utkom 2023 visar att svensk högre utbildning har minst lärlärd tid i Europa. Dessutom har Sverige en av de högsta genomsnittliga åldrarna för kandidatexamen inom OECD, på 28 år. Ändå går lika stor del av statsbudgeten till högre utbildning som till rättsväsendet. För att komma bort från fokuset på den breda massan och återgå till fokus på kvalitet krävs en förändring i finansieringen av den högre utbildningen.

Sverige är unikt. Inte bara när det kommer till den klassiska kulturkartan där Sverige utmärker sig som det mest sekulära landet med starkt fokus på självförverkligande, utan även när det kommer till finansiering av högre utbildning. Idag är, som tidigare nämnt, universitetet styrda och finansierade av staten. Dessutom erbjuds alla studenter studiebidrag och statligt subventionerade studielån. Studenterna betalar inget för sin utbildning, utöver kurslitteratur. Internationellt sett är Sverige unikt på denna punkt; de allra flesta länder tar ut någon form av studieavgift. Det finns inga entydiga belägg för att studieavgifter i sig garanterar högre kvalitet, men att det skulle finnas ett samband går inte att bortse från. Frågan vi måste ställa oss är: Går det att förena delvis självfinansierade högre studier med liberalismens ideal om frihet och rättvisa? Det ska jag reda ut nu.

Två liberala tänkare jag alltid tagit stor inspiration ifrån är John Stuart Mill och John Rawls. I *Om friheten* varnar Mill för att betrakta åsikter som en personlig egendom utan värde för någon annan än sin ägare. Han menar att åsikternas värde ligger i att de prövas och utmanas, även av dem som inte delar dem. Att tysta en åsikt är därför att beröva mänskligheten på kunskap. Resonemanget kan överföras på utbildning. En läkarexamen gynnar samhället på ett uppenbart sätt, men även humaniorastudier, som jag själv studerat, bidrar med värden bortom individen: de stärker kritiskt tänkande, vidgar perspektiv och berikar det offentliga samtalet. Förutom att höja människors humankapital och på så vis direkt bidra till ekonomin, har utbildning generellt sett positiva effekter på omgivningen. Utbildning gagnar alltså både individ och samhälle. Svårigheten ligger i att mäta hur mycket den gynnar det ena kontra det andra. Det är dessutom sällan de två nyttorna väger lika tungt. Om jag skulle läsa ytterligare en strökurs inom humaniora skulle den marginalnyttan sannolikt avta snabbare för samhället än för mig. För att undvika

Går det att förena delvis självfinansierade högre studier med liberalismens ideal om frihet och rättvisa?

3 Frängsmyr, Carl. Universitetets historia. Larsson, Esbjörn. Westberg, Johannes. Utbildningshistoria. (Studentlitteratur, 2024), s.197.

överutnyttjande av gemensamma resurser kan därför en viss grad av självfinansiering vara rimlig.

Förutom individens möjlighet till självförverkligande och fritt tänkande finns det också ett värde av att våga rättvisa i diskussionen – ett värde som jag tycker ibland glöms bort i den liberala debatten. Medan Mill ser utbildning som möjlighet till individuell utveckling ser den socialliberala filosofen John Rawls även utbildning som en nyckel till rättvisa möjligheter. I sin bok *En teori om rättvisa* redogör Rawls för ett rättviseideal utifrån två olika principer:

- » **Första principen:** alla ska ha samma rätt till det mest omfattande system av grundläggande friheter som är förenligt med att andra har ett liknande system av för alla lika stora friheter.
- » **Andra principen:** sociala och ekonomiska ojämlikheter ska ordnas så att de både a) rimligtvis kan väntas vara till allas fördel, och b) är knutna till befattningar och ämbeten som står öppna för alla.

Uttrycket *öppna för alla* kan i sammanhanget tolkas på flera olika sätt, vilket Rawls redogör för. En tolkning är att karriärvägar, och därmed utbildningar, står öppna för begåvningar. En annan tolkning är att alla har skäligt jämgoda möjligheter. I det som Rawls kallar för *den liberala tolkningen*, som utgår från den förstnämnda tolkningen, adderar han villkoret att det ska råda skälig jämlikhet i fråga om möjligheter. I praktiken innebär det att de som har lika stora talanger och förmågor, och samma vilja att använda dem, borde ha lika goda utsikter att lyckas oavsett vilken plats de har i samhällssystemet från början. Med andra ord räcker det inte att bara formellt ha tillgång till utbildning; det krävs att alla har likvärdiga faktiska möjligheter att tillgodogöra sig den. Denna princip kan tyckas stå i konflikt med studieavgifter, eftersom det inte är en självklarhet att alla kan betala.

Högre utbildning är ingen mänsklig rättighet, men det är inte ens socioekonomiska bakgrund som ska avgöra tillgången. Ekonomiska hinder får inte stå i vägen för individens möjlighet till högre utbildning. Dock vill jag delvis dementera att det skulle bli så. I andra länder, exempelvis England och Nederländerna, som haft viss grad av självfinansiering under en längre tid, har man inte sett de effekterna. En rapport OECD släppte år 2021 visar att när England återinförde studieavgifter på 2010-talet blev potentiella studenter från socioekonomiskt svaga hem något avskräckta att påbörja studier, trots att studieavgifterna var behovsprövade. När England senare höjt avgifterna och reformerat systemet har motsatt effekt påvisats och snedfördelningen minskat. I Nederländerna subventioneras utbildningen av staten och det finns möjlighet att söka stipendium, vilket möjliggör studenter från socioekonomiskt svaga hem att studera på lika villkor.

I Sverige har vi redan ett generöst subventionerat studielån som alla har rätt att söka. Med tanke på detta uppfyller det svenska systemet redan i hög grad Rawls krav på skäligt jämgoda möjligheter, och socioekonomisk bakgrund bör därför inte avgöra tillgången till högre utbildning.

Högskoleavgifter skulle förhoppningsvis jämna ut effekterna av efterkrigstidens massutbildning, där tillströmning inte motsvaras genomströmning, och samtidigt skapa incitament för att studenter ska slutföra sina studier. Genom att delvis investera i sina utbildningar skulle studenter sannolikt bli mer motiverade.

Idag talas det ofta om "marknadsskolan", där elever jämförs med kunder. Ett problem med det synsättet är att elever inte har samma rättigheter som kunder

Högre utbildning är ingen mänsklig rättighet, men det är inte ens socioekonomiska bakgrund som ska avgöra tillgången.

normalt förväntas ha – de kan till exempel inte reklamera sin utbildning. Jag är tveksamt inställd till marknadsiseringen av skolan och idén om studenten som kund. Däremot tycker jag att vissa aspekter av marknadskonceptet kan appliceras på studenter och högre utbildning. Högre utbildning bör hålla hög kvalitet och möjligheten för studenter att framföra kritik, som tas på allvar, kan öka om högskoleavgifter införs.

Högskoleavgifter handlar dock inte om en marknadsanpassning av utbildningen eller att se studenter som kunder, utan om att höja kvaliteten och ge studenter möjlighet att påverka sin egen utbildning. Ideologiskt sett förenas detta med både Mills idé om individens utveckling och Rawls princip om rättvisa möjligheter: utbildning gynnar både individ och samhälle, och alla ska kunna ta del av dess värden på lika villkor. Frihetens pris i högre utbildning är därför inte bara ekonomiskt, utan handlar också om ansvar – att investera i kunskap och kritiskt tänkande, såväl för egen skull som för samhällets. På så sätt kan Sverige förena kvalitet, frihet och rättvisa i det högre utbildningssystemet.

Vi är tillbaka i grottan. Den är nu tyst och tom. De människor som en gång satt fastbundna vid väggen har en efter en hittat ut i ljuset. De har sett verkligheten i sin fulla bredd, förstått att skuggorna bara var en spegling av verkligheten. På samma sätt är högre utbildning inte bara en väg till yrkeskompetens eller några högskolepoäng på ett papper; den är en chans att se bortom de givna ramarna, att ifrågasätta och forma sitt eget tänkande. För att detta ska fungera krävs autonomi och akademisk frihet, eftersom det ger studenter och lärare möjligheten att utforska idéer utan politiskt styrda mål och medel.

Precis som fångarna i grottan måste varje student ges möjlighet att upptäcka ljuset, men också verktygen att förstå det. En högre utbildning som både kräver och ger, som förenar frihet med ansvar och rättvisa med kvalitet, är nyckeln till ett samhälle där fler kan gå från skuggorna till verklighetens ljus. När universitet lyckas med detta blir de mer än bara kunskapsinstitutioner – de blir samlingsplatser för innovation, kritiskt tänkande och samhällsutveckling. Det är först då universitetens grundsyfte uppfylls: att göra individer fria, reflekterande och kapabla att bidra till världen omkring dem.

En högre utbildning som både kräver och ger, som förenar frihet med ansvar och rättvisa med kvalitet, är nyckeln till ett samhälle där fler kan gå från skuggorna till verklighetens ljus.

OHLIN institutet

STIFTAT I BERTIL OHLINS ANDA.
VERKAR I SVENSK LIBERAL TRADITION.

Om stiftelsen Bertil Ohlininstitutet

Ohlininstitutet är en partipolitiskt oberoende liberal tankesmedja. Institutet är en plattform för att stimulera och fördjupa liberal idédebatt, det innebär att olika åsikter ges plats och att institutet inte nödvändigtvis delar de åsikter som framförs. Stiftelsen Bertil Ohlininstitutet grundades 1993 för att ”stimulera vetenskaplig forskning kring de liberala idéerna och deras tillämpning på samhällsförhållanden i Sverige och världen.”

Institutets finansiering

Stiftelsen Bertil Ohlininstitutet finansieras främst av bidrag från ägarstiftelser inom liberal press. Genom åren har vid enstaka projekt även andra finansörer förekommit.

Internationellt samarbete

Stiftelsen Bertil Ohlininstitutet är medlem i den europeiska liberala tankesmedjan ELF (European Liberal Forum).

Föreläsningar

Varje år arrangeras Bertil Ohlinföreläsningen och Wbbleföreläsningen där svenska och internationella föreläsare ger ett bredare perspektiv på aktuella och tidlösa politiska problem.

Plattform för idéer

Stiftelsen Bertil Ohlininstitutet bidrar till att fördjupa och stimulera den svenska liberala idédebatten, samt ge nya liberala debattörer möjlighet att göra sig hörda. Det kan ske i olika format såsom böcker, skrifter, seminarier, poddar och filmer.

Uppsatstävling

Stiftelsen Bertil Ohlininstitutet arrangerar årligen en uppsatstävling inom samhällsvetenskapliga ämnen för studenter på C- och D-nivå.

Debattörspris

Bertil Ohlininstitutet delar årligen ut ett debattörspris. Priset syfte är att stimulera seriös debatt kring viktiga frågor.

Kontakt

ohlininstitutet.se
Andreas Westerberg, ordförande
kansliet@ohlininstitutet.se